

УДК 81-115:81'373-611=13

І. Г. Альошина,
кандидат філологічних наук, доцент
(Донецький національний університет)

ТИПОЛОГІЯ СЛОВОВІРНОЇ МОТИВАЦІЇ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

*Статтю присвячено дослідженню особливостей словотвору латинської мови. На основі похідних словотвірних гнізд з вершиною дієслово *cedere* окреслено кількісний склад і семантичний простір дієслова та його похідних, запропоновано типи словотвірної мотивації. Наукові результати статті виступають підґрунтям для вивчення розвитку латинських тенденцій словотвірної мотивації у романських мовах.*

Про необхідність дослідження структурно-семантичної організації словотвірних гнізд (далі СГ), впливу семантики вершини СГ на формування семантики похідних, різноманітності способів словотвору і словотвірних типів не раз наголошували лінгвісти. Достатньо розроблена теорія СГ, нагромаджений певний досвід вивчення семантичних відношень між твірними і похідними словами у працях Ю. Л. Гінзбурга, О. М. Тихонова, І. О. Ширшова, І. І. Ковалика, О. С. Кубрякової, О. П. Єрмакової, Н. О. Пугієвої, Г. С. Чинчеля знаходить широке застосування у лінгвістичних пошуках. Набирає силу і основоцентрична дериватологія, в якій піднімається спроба вирішення проблеми формування семантики похідного слова і структурно-семантичних зв'язків мотивувальної основи та її дериватів, зумовленість дериваційної потенції слів різної частиномовної належності тощо [1]. Проте структурно-семантична організація словотвірних гнізд, словотвірна мотивація у словотвірному гнізді тощо не були об'єктом дослідження як у класичній філології, так і в романському мовознавстві.

Об'єктом дослідження є СГ з вершиною дієслово *cedere* та похідні словотвірні одиниці (далі СО), що утворюються на базі кореневих морфемних основ (далі МО) – *ced-* і *cess-*.

Словникова дефініція: *cedere dicitur universum de motu ex loco* "йти означає взагалі рух з місця" [2: 124] дозволяє класифікувати досліджуване дієслово за семантикою: *cedere* входить до лексико-семантичного поля "рух у просторі" і, як підтверджує дослідження, має відносно високий словотвірний потенціал і комунікативну значущість.

Предмет дослідження – структурно-семантичні особливості СГ та семантичні зв'язки між багатозначною вершиною *cedere* та його похідними.

Мета статті – аналіз структури СГ з вершиною *cedere* на основі словотвірних парадигм (далі СП) та словотвірних ланцюжків (далі СЛ) та визначення співвідношення між формальною та семантичною похідністю, що існує між складовими СГ.

Поставлену мету можна розв'язати на підставі таких **завдань**:

- визначити кількісний та частиномовний склад СГ з вершинами *cedere* за допомогою СП та СЛ;
- окреслити семантичний простір вершин СГ *cedere* та їх похідних шляхом визначення потужності семантичної ознаки і мотиваційної активності семантичних ознак;
- побудувати типологію мотиваційних відношень між вершиною та похідними СГ шляхом аналізу їх словотвірно-семантичних особливостей.

Методи дослідження: за допомогою описового методу здійснюється синхронний аналіз структурно-семантичних параметрів похідних СГ, зіставний метод допомагає виявити спільні та специфічні ознаки організації СГ, методика компонентного аналізу дозволяє дослідити компоненти лексичних і словотвірних значень, гніздовий та частиномовний способи вивчення структурно-семантичних параметрів похідних виявляють якісний склад СГ, прийоми лінгвостатистичного аналізу слугують узагальненню даних щодо структурно-семантичної організації СГ у вигляді таблиць.

Специфічною рисою словотвірного потенціалу латинських дієслів є наявність двох етимологічно пов'язаних МО інфекта та перфекта, що посилює як кількісно, так і якісно словотвірну потужність СГ.

На першому етапі дослідження встановлено кількісний і частиномовний склад СГ. Аналіз результатів засвідчує більшу словотвірну продуктивність МО перфекта при творенні іменників та відповідно МО інфекта при творенні дієслів.

Таблиця 1.

Частиномовний склад СГ з вершиною *cedere*

МО	Іменник	Дієслово	Прикметник	Прислівник	Усього
Ced -	2	21	3	1	27
Cess -	36	8	7	5	56
Усього	38	29	10	6	83

На другому етапі нами вибудована структура СГ з вершиною *cedere* за допомогою СП та СЛ.

Варто підкреслити, що структурно-семантична природа СП привертала увагу багатьох мовознавців, і, як наслідок, сформувалося декілька підходів до розуміння і вивчення СЛ та СП. Щоб уникнути викладення дискусивної природи поглядів на природу СЛ та СП, відзначимо такий момент. СЛ розглядається нами як "важливий конструктивний елемент гнізда і комплексна одиниця словотвору" [3: 28], як утворення, компоненти яких є семантично залежними, оскільки значення твірного (повністю або частково) обов'язково входить у семантику похідного, і члени яких знаходяться у відношеннях послідовної мотивації. Об'єднуючи похідні лексичні одиниці за принципом спільності твірної основи, СЛ дозволяє окреслити послідовність словотвору у СГ, ступенево демонструє словотвірний потенціал лексичних одиниць, що досліджуються. СЛ, на думку О. М. Тихонова, є горизонтальним розгортанням СГ, "ряд спільнокорених слів, пов'язаних між собою відношеннями послідовної похідності" [4: 40]. В українському мовознавстві СП трактується як сукупність слів, що мотивуються тим самим твірним і перебувають на одному ступені похідності [5: 619]. Таким чином, у роботі ми поділяємо думки, що СГ є "сукупність усіх СЛ похідності однокорених слів, вершиною якої є непохідна основа" [6: 565], СП є комплексна дериваційна одиниця, сукупність похідних одного твірного, що є лише частиною СГ, а СГ – сукупність СП [7: 9].

Досліджуваний мовний корпус укладено на підставі тлумачного словника Forcellini E. "Totius Latinitatis Lexicon". Визначено, що від МО інфекта *ced-* утворено 20 похідних, які становлять єдину СП: *abscedere, accedere, antecedere, concedere, decedere, discedere, excedere, incedere, intercedere, introcedere, occedere, percedere, praecedere, procedere, recedere, retrocedere, secedere, succedere, supercedere*. П'ять дієслів, що входять до СП дієслова *cedere*, не є похідними, бо не формують власні СП: *introcedere, percedere, occedere, retrocedere, supercedere*. Решта дієслів СП мають похідні як від МО інфекта, так і від МО перфекта. Встановлено такі типи комбінацій словотвірної продуктивності: 1) СО, утворені як від МО інфекта, так і від МО перфекта твірного дієслова *cedere*, 2) СО, утворені від МО перфекта твірного дієслова *cedere*; 3) СО, утворені від МО інфекта твірного дієслова *cedere*.

У подальшому за структурою похідні СО теж об'єднуються у СП і СЛ.

І. Похідні, утворені як від МО інфекта, так і від МО перфекта твірного дієслова.

Входять 10 СЛ: *cedere* (МО *ced-*) → *cedenter*; *cedere* (МО *cess-*) → *cessare* → *cessio*; *accedere* (МО *acced-*) → *coaccedere*; *accedere* (МО *access-*) → *accessitare*; *accedere* (МО *access-*) → *accessus* → *accessibilis* → *accessibilitas*; *concedere* (МО *conced-*) → *concedentia*; *concedere* (МО *concess-*) → *concessare* → *inconcessus*; *praecedere* (МО *praeced-*) → *praecedentia*; *praecedere* (МО *praecess-*) → *praecessio* → *praecessor*; *succedere* (МО *succed-*) → *succedaneus*; *succedere* (МО *success-*) → *successio* → *successivus*.

Входять 4 СП: *cessare* (МО *cess-*) → *cessicius*; → *cessim*; → *cessatio*; → *cessator*; → *cessatrix*; → *cessio*.

Accedere (МО *access-*) → *accessitare*; → *accessio*; → *accessus*.

Concedere (МО *concess-*) → *concessare* → *inconcessus*; → *inconcessibilis*; → *concessio*; → *concessivus*; → *concessus*. *Concessare* (*concess-*) → *concessatio*.

Praecedere (МО *praeced-*) → *praecedentia*; → *praecedaneus*; → *praecidarius*.

2) Похідні, утворені від МО перфекта твірного дієслова.

Входять 12 СЛ: *abscedere* (МО *abcess-*) → *abscessio*; *antecedere* (МО *antecess-*) → *antecessio*; *incedere* (МО *incess-*) → *incessere* → *incessio*; *incedere* (МО *incess-*) → *incessabilis* → *incessabiliter*; *incedere* (МО *incess-*) → (*incessans*) → *incessanter*; *incedere* (МО *incess-*) → *incessere* → *incessio*; *incedere* (МО *incess-*) → (*incessans*) → *incessanter*; *intercedere* (МО *intercess-*) → *intercessio*; *intercedere* (МО *intercess-*) → *intercessus* → *intercessivus*; *decedere* (МО *decess-*) → *decessio* → *decessor* → *praedeccessor*; *excedere* (МО *excess-*) → *excessus* → *inexcessibiliter*; *recedere* (МО *recess-*) → *recessus* → *recessim*;

Входять 9 СП:

Abscedere (МО *abcess-*) → *abscessio*; → *abscessus*.

Antecedere (МО *antecess-*) → *antecessio*; → *antecessor*; → *antecessus*; → *antecessivus*.

Incedere (МО *incess-*) → *incessere* → *incessio*; → *incessus*; → *incessabilis*; → (*incessans*) → *incessanter*.

Intercedere (МО *intercess-*) → *intercessio*; → *intercessor*; → *intercessus*.

Decedere (МО *decess-*) → *decessio*; → *decessus*.

Discedere (МО *discess-*) → *discessio*; → *discessus*.

Excedere (МО *excess-*) → *excessio*; → *excessus*; → *processus*.

Recedere (МО *recess-*) → *recessus*; → *recessio*.

Secedere (МО *secess-*) → *secessio*; → *secessus*.

3) СО, утворені від МО інфекта твірного дієслова *cedere*:

Входять 20 СП: *cedere* (МО *ced-*) → *abscedere, accedere, antecedere, concedere, decedere, discedere, excedere, incedere, intercedere, introcedere, occedere, percedere, praecedere, procedere, recedere, retrocedere, secedere, succedere, supercedere*.

Слід зауважити, що до аналізу ввійшли СО відмінні за хронологічною характеристикою. Так, суфікси іменників – *entia, -or, -tas* є словотвірними формантами пізньої латини [8: 100]. Рисою пізньої латини стали і СО, утворені за допомогою двох і більше префіксів [8: 98]. Діахронічні процеси у словотвірному гнізді є предметом іншого дослідження.

На третьому етапі роботи визначені за допомогою моделей типи словотвірної мотивації СГ. Роль МО у формуванні словотвірного значення похідної словотвірної одиниці є однією з найбільш спірних і, за словами М. Ф. Аліференко [9: 237], накопичений досвід з цього питання дозволяє її розглядати у декількох ракурсах. Так О. А. Земська зазначає, що похідне слово відрізняється від слова непохідного наявністю у нього особливого значення – словотвірного [10: 27], тобто словотвірне значення – це відношення між МО та похідною основами. Класифікацію типів словотвірної мотивації знаходимо у працях багатьох лінгвістів: О. М. Тихонов [11: 191], І. О. Ширшов [12: 47-51].

У своєму дослідженні ми спираємося на класифікацію І. С. Улуханова, який описує ступені словотвірної мотивації (СМ) на підставі чотирьох семантичних ознак слів, що аналізуються, і виділяє три ступені СМ: "1) усі компоненти значення слова А входять у значення слова Б; 2) частина компонентів значення слова А входить у значення слова Б; 3) жоден з компонентів значення слова А не входить у значення слова Б" [13: 51-52].

Більшість лексико-семантичних варіантів аналізованих похідних семантично співвідносяться з значеннями твірного слова. Особливо чітко ця семантична корелятивність наявна у прямих значеннях.

Прямі значення дієслова *cedere* складаються з сем неспрямованого та спрямованого (початкового та кінцевого пункту), переносні – з сем часового руху, життєдіяльності, фізичного стану, фізичного впливу, посесивності.

Таблиця 2.

Реалізація сем прямого значення твірного дієслова *cedere* у похідних дієсловах

Дієслова Значення	Успадковані від твірного дієслова прямі значення			Набуті прямі значення	
	неспрямований рух	початковий рух	кінцевий рух	біг	вертикальний рух
<i>abscedere</i>	-	+	-	-	-
<i>accedere</i>	-	+	+	-	-
<i>antecedere</i>	-	-	-	-	-
<i>concedere</i>	-	+	-	-	-
<i>decedere</i>	-	+	-	-	+
<i>discedere</i>	-	+	-	-	-
<i>excedere</i>	-	+	-	-	-
<i>incedere</i>	-	+	+	+	-
<i>intercedere</i>	-	+	+	-	-
<i>introcedere</i>	-	-	+	-	-
<i>occedere</i>	+		+	-	-
<i>procedere</i>	+	-	-	-	-
<i>recedere</i>	-	+	-	-	-
<i>retrocedere</i>	-	+	-	-	-
<i>praecedere</i>	-	-	+	-	-
<i>percedere</i>	+	-	-	-	-
<i>secedere</i>	-	+	-	-	-
<i>succedere</i>	-	-	+	-	-
<i>supercedere</i>	+	-	-	-	-

Таблиця 3.

Реалізація сем непрямого значення твірного дієслова *cedere* у похідних дієсловах

	Успадковані від твірного дієслова непрямі значення					Набуті непрямі значення				
	час	життєдіяльність	фізичний стан	посесивність	фізичний вплив	поведінка	предше	домінування	між проміжками часу	процес
<i>abscedere</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>accedere</i>	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-
<i>antecedere</i>	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>concedere</i>	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-
<i>decedere</i>	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>discedere</i>	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>excedere</i>	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>incedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>intercedere</i>	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-
<i>introcedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>occedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>procedere</i>	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+
<i>recedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>retrocedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>praecedere</i>	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>percedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>secedere</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>succedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>supercedere</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

На підставі наведених у таблицях даних можна зробити такі висновки.

1. Дієслова *abscedere, accedere, decedere, discedere, excedere, incedere, intercedere, introcedere, occedere, recedere, retrocedere, secedere* успадкували сему руху дієслова *cedere*.

2. Дієслова *antecedere, siccedere, percedere, supercedere* мають у семній структурі сему руху (непрямого та спрямованого) дієслова *cedere*. Дієслова *decedere, incedere*, успадкувавши сему руху, розвивають своє власне пряме значення – з семою бігу (швидкого руху) і сему вертикального руху.

3. Дієслова *introcedere, occedere, recedere, retrocedere, percedere, succedere, supercedere, siccedere* не розвивають переносні значення твірного дієслова.

4. Дієслова *abscedere, decedere, discedere, secedere* розвивають непрямі значення твірного дієслова.

5. Дієслова *abscedere, accedere, antecedere, concedere, excedere, incedere, intercedere, intercedere, procedere, praecedere* розвивають як успадковані, так і нові непрямі значення. Непрямі значення префіксальних утворень мотивуються переносними значеннями твірного слова. Тільки одне дієслово *incedere*, не успадковуючи непряме значення твірного дієслова, набуває нове. Такі ЛСВ знаходяться на периферії лексико-семантичної структури дієслів.

Зіставлення семантичних структур твірного дієслова та префіксальних похідних дієслів дає можливість побудувати типологію їх змістових відношень. Нами запропоновані моделі словотвірної мотивації: успадковані від твірного дієслова прямі значення позначимо А, набуті прямі значення – В, успадковані від твірного дієслова непрямі значення – С, набуті непрямі значення – D.

Таким чином, у даній статті визначено кількісний та частиномовний склад СГ з вершиною *cedere* і за допомогою СП та СЛ встановлено його структурний склад; окреслено семантичний простір вершин СГ *cedere* та його похідних шляхом визначення потужності семантичної ознаки і мотиваційної активності семантичних ознак; за допомогою моделей словотвірної мотивації побудовано типологію мотиваційних відношень між вершиною та похідними. Перспективою подальших досліджень вважаємо вивчення розвитку встановлених на матеріалі латинської мови тенденцій словотвірної мотивації у романських мовах.

Таблиця 4.

Моделі словотвірної мотивації дієслів СГ з вершиною *cedere*

	A	B	C	D
abscedere	A		C	
accedere	A		C	D
antecedere			C	D
concedere	A		C	D
decedere	A	B	C	
discedere	A		C	
excedere	A		C	D
incedere	A	B		D
intercedere	A		C	D
introcedere	A			
occedere	A			
procedere	A		C	D
recedere	A			
retrocedere	A			
praecedere	A		C	D
percedere	A			
secedere	A		C	
succedere	A			
supercedere	A			

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – 348 с.
2. Forcellinni E. Totius Latinitatis Lexicon, consilio et cura J. Facciolati, opera et studio Forcellini alumni seminarii Patavini, lucubratum. – Prati: Aldinianis, 1858-1875. – Vol. 1-6.
3. Казак М. Ю. Интегративная теория словообразовательного гнезда: грамматическое моделирование, количественные аспекты, потенциал, прогнозирование. – Белгород: Изд-во Белгородского гос. ун-та, 2004. – 300 с.
4. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. – Самарканд, 1971. – 383 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 2004. – 821 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Проблемы изучения комплексных единиц системы словообразования // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. статей. – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С. 7-13.
8. Сергиевский М. В. Введение в романское языкознание. Изд-е второе. – М.: Изд-во лит-ры на иностр.яз., 1954. – 304 с.
9. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
10. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. Изд.3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 224 с.
11. Тихонов Н. А. Словообразовательное гнездо как единица системы словообразования // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М.: Наука, 1987. – С. 104-111.
12. Ширшов И. А. Типы словообразовательной мотивированности // Филологические науки. – 1995. – № 1. – С. 41-54.
13. Улуханов И. С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка. – М.: ООО "Издательский центр "Азбуковник"", 2005. – 314 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Алѣшина И. Г. Типология словообразовательной мотивации в латинском языке.

*В статье рассмотрены вопросы особенностей словообразования латинского языка. На основе производных словообразовательного гнезда с вершиной глагол **cedere** выявлен количественный состав и семантическое пространство глагола производных, предложены типы словообразовательной мотивации. Научные результаты статьи выступают основой для изучения развития латинских тенденций словообразовательной мотивации в романских языках.*

Alioshina I. G. Typology of Word-Formations Motivation in Latin.

*The questions of features of word-formation of Latin are considered in the article. On the basis of derivatives of word-formation nest with a top verb **cedere**, quantitative composition and semantic space of verb of derivatives is exposed, the types of word-formation motivation are offered. The scientific results of the article come forward basis for the study of development of the Latin tendencies of word-formation motivation in Romance languages.*